

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований в 1996 році

Рівне – 2007

ББК 74.20

О - 59

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мігюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 9 від 29. 03. 2007 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2007

рисами. Інтернальний локус контролю і інтровертований тип характеру молодих безробітних гальмує актуалізацію активних стратегій адаптації у ситуації професійного виключення (самостійний пошук роботи, активне залучення соціальних ресурсів для відновлення зайнятості та ін.). Можливо ситуація професійного виключення актуалізує у молодих людей патерналістську стратегію поведінки, рудиментарні залишки якої дісталися у спадок від минулих поколінь і у свідомості молодого покоління виявляють певну інерційність. Більш ретельне вивчення цього питання може стати предметом окремого дослідження. Полюсами шкали 2 є психологічні проблеми: „почуття неповноцінності” і „непевненість у майбутньому”. Це знаходить закономірне пояснення, адже перспектива життєвого самоздійснення молоді тісно корелює з можливістю професійної самореалізації, яка виступає своєрідним еталоном, мірилом життєвого успіху. Фрустрація можливостей для реалізації професійної перспективи іррадіює у більш широку площину життєвої самореалізації. Відсутність перспективи в оцінці свого майбутнього (професійного і, більш ширше, життєвого) в силу вираженого максималізму, характерного для цієї вікової групи, набуває особливої гостроти у переживаннях молодих людей, навіть до переживання почуття неповноцінності. І хоча результати ранжування психологічних проблем вказують на протилежні тенденції (проблема „почуття неповноцінності” виявилася абсолютно неактуальною), їх слід інтерпретувати як результат використання суб’єктом психологічних механізмів захисту.

Висновки. Теоретико-емпіричні дослідження соціально-психологічних проблем безробітних у сучасній психології лише останнім часом набули системності. Ситуація на сучасному ринку праці актуалізує перед психологами проблему концептуалізації і емпіричного аналізу специфічного класу явищ в структурі життєвого шляху особистості, які зумовлені її включенням в динамічні і суперечливі відношення зайнятості. Продуктивне вирішення цієї проблеми неможливе без залучення у площину її емпіричної розробки евристичних і валідних методів і технік, здатних вивчати і описувати складні і суперечливі феномени професійного виключення (безробіття). Високим евристичним потенціалом при аналізі особистісних проблем, релевантних ситуації її професійного виключення (безробіття), володіють багатомірні моделі і методи, здатні експлікувати і реконструювати глибоко індивідуальні категорії суб’єктивного досвіду безробітних, що часто є недоступним в рамках традиційних психодіагностичних можливостей. Зокрема в нашому емпіричному дослідженні представлений досвід такого роду емпіричної інновації – методом багатомірного шкалювання було експліковано систему суб’єктивних шкал-критеріїв, що реконструюють і репрезентують психологічний простір суб’єктів професійного виключення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демин А.Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2004. – 315 с.
2. Муздыбаев К. Измерение надежды // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 4. – С. 26–35.
3. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 4. – С. 5–21.
4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
5. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. – 480 с.
6. Рудюк О.В. Феномен особистісно-професійної кризи в типології життєвих криз особистості // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія. – Т. 7. – Вип. 6. – 2005. – С. 291-297.
7. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, – 1989. – 214 с.

Summary. The article represent the results of using the multi-aspect methods and patterns in empiric investigation of some social and psychological problems which unemployed young people face. The method of multi-aspect scaling has enabled to explicate the system of subjective scale-criteria which help reconstruct and represent the subjective psychological environment of unemployed people.

УДК: 195. 922. 8

Г.В. РУДЬ

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ЗАБАРВЛЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ ЖИТТЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА СТУДЕНТІВ.

Резюме. В статті представлені результати дослідження життєвих прогнозів та очікувань респондентів стосовно власного майбутнього, їх індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують зміст та емоційне забарвлення ментальних карт школярів та студентів.

Ключові слова: життєва перспектива, психологічний час, емоційна забарвленість подій, спосіб самовизначення.

Постановка проблеми. Як зазначає низка дослідників, психологічний час – це й переживання, спогади, очікування, передчуття, мрії, надії людини. Кожен із цих станів по-різному відтворює вихід особистості за межі сьогодення, повсякденності, її потребу в розвитку [1 - 8].

Сучасні дослідження зосереджені, в основному, на психологічному часі особистості в біографічному масштабі (масштабі часу життя), оскільки особистісна концепція часу в інтегрованій формі відображає специфіку індивідуальних переживань часу в ситуативному та історичному масштабах [2]. Проблема властивостей часу у психології вивчена мало, хоча в ряді праць з історії культури показано, як під впливом концепцій часу, властивих різним історичним епохам і культурам, формується специфіка і різноманіття індивідуальних переживань часу [Гуревич, 1971; Лосєв, 1977; Ліхачов, 1979].

Фактор емоційного ставлення до часового діапазону визначають головним чином дві шкали: “приємне - неприємне”, “безмежне – обмежене”. Вирішальну роль у переживанні обмеженості часу відіграє глибина майбутньої часової перспективи. У цьому контексті адекватною є закономірність оптимізму, який узгоджується з природними устремліннями індивіда до віддаленої історичної перспективи.

З позицій причинно-цільової концепції механізми виникнення різних форм переживання часу в біографічному масштабі варто шукати в особливостях суб’єктивної структури міжподійних відношень [2, 3, 6].

Організація та результати дослідження: З метою поглиблення дослідницько-аналітичних процедур щодо вивчення життєвих перспектив школярів і студентів була проведена методика “Life-Line”, як ефективний психологічний засіб розгляду цілісної карти життя, причинно-наслідкових міжподійних зв’язків у контексті формування індивідуального способу самовизначення особистості та емоційного переживання життєвих ситуацій. У дослідженні брали участь школярі старших класів і студенти ВНЗ.

Аналіз результатів показав, що школярі більшою мірою виокремлюють три найважливіші події життя за сферами – “Внутрішній світ” (29,4%), “Робота-навчання” (23,2%), “Сім’я” (18,8%). Решта сфер виражені слабше – “Суспільство” (8,8%), “Природа” (6,6%), “Здоров’я” (1,4%). У свою чергу, у студентів три найзначущі події життя більшою мірою належать до сфер “Робота-навчання” (36,5%), “Сім’я” (27,6%), “Внутрішній світ” (22,8%). Решта сфер виражені слабо – “Суспільство” (6,8%), “Здоров’я” (3,6%), “Дозвілля” (1,6%), “Природа” (1,2%) (див. табл. 1; рис. 1)

Табл. 1.

Загальний розподіл найзначущіших подій життя респондентів за життєвими сферами та емоційним забарвленням (%)

Респонд.	Життєві сфери																									
	Емоційне ставлення																									
	Вн. світ			Дозвілля			Суспіл-во			Здоров’я			Роб./Навч.			Сім’я			Природа							
	Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього							
+			=			-			+			=			-			+			=			-		
Школярі	29,4			11,6			8,8			1,4			23,2			18,8			6,6							
	0,74	0,26	0,0	1,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,1	0,2	0,8	0,0	0,74	0,13	0,13	0,77	0,12	0,12	0,5	0,5	0,0					
Студенти	22,8			1,3			6,8			3,6			36,5			27,6			1,2							
	0,8	0,13	0,07	0,0	0,0	1,0	0,33	0,67	0,0	1,0	0,0	0,0	0,52	0,44	0,04	0,83	0,11	0,06	1,0	0,0	0,0					

При порівнянні студентів зі школярами у перших більшою мірою найважливіші події життя належать до сфер “Робота, навчання” (36,5% і 23,2%), “Сім’я” (27,6% і 18,8%) (див. табл.1). Крім того, у студентів менша кількість найважливіших подій стосується сфер “Внутрішній світ” (22,8% і 29,4%), “Дозвілля” (1,3% і 11,6%), “Природа” (1,2% і 6,6%). За іншими сферами життя найважливіші події розподіляються відносно однаково: “Суспільство” (6,8% і 8,8%), “Здоров’я” (3,6% і 1,4%).

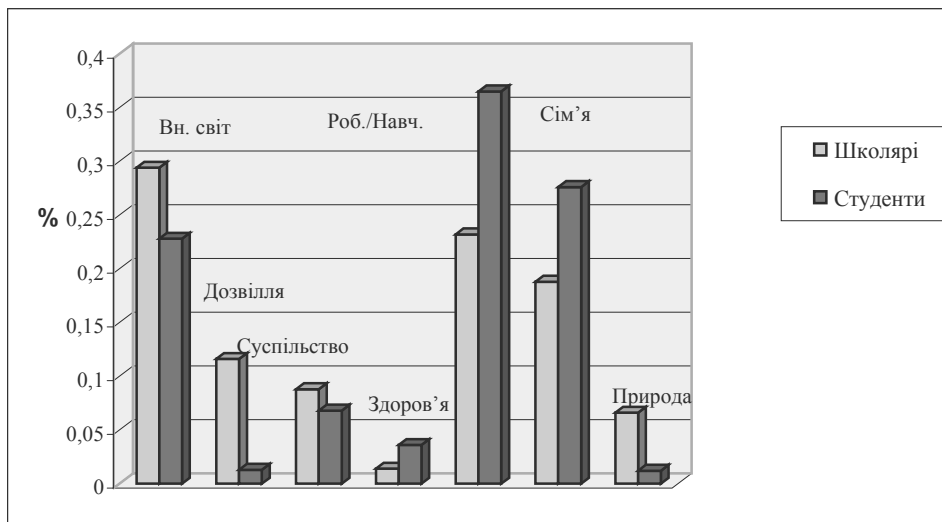

Рис. 1. Розподіл найзначущіших подій життя респондентів за життєвими сферами.

Менша кількість найважливіших подій, за сферою “Внутрішній світ” у студентів порівняно з школярами є свідченням, на нашу думку, зростання у них “зовнішніх”, екстравертивних патернів, тенденцій поведінки, соціальності; зрушення у них акценту з підліткової інтроспекції, самоаналізу, самозаглиблення, закомплексованості в сторону соціальної активності, розкріпаченості, комунікабельності.

Що ж стосується емоційного забарвлення 3-х найважливіших подій життя респондентів в межах окремої життєвої сфери, заслуговує уваги таке. Кількість позитивних і негативних подій за сферою “Робота-навчання” переважає у школярів порівняно зі студентами (74,0% і 52,0%); (13,0% і 4,0%). Це, на наш погляд, відображає, з одного боку, притаманне школярам старших класів переживання швидкого розлучення зі школою, передбачувану ностальгію за шкільними роками, а також – романтичну захопленість, ілюзорність довгоочікуваного навчання у ВНЗ, не позбавлене ілюзій прагнення підкорити світ – оволодіти хорошою професією, “зробити” кар’єру, заробити гроші, заслужити загальне визнання; з іншого боку – закономірні занепокоєння, тривоги, хвилювання з приводу власної неспроможності вступу у ВНЗ, успішного навчання, закінчення, професійної діяльності.

Разом з тим, більша кількість у студентів емоційно індиферентних найважливіших подій за сферою “Робота-навчання” (44,0% і 13,0%) свідчить, на наш погляд, про більш адекватну, виважену, реалістичну оцінку актуальної соціальної життєвої ситуації і власного місця в ній.

Що стосується розподілу 3-х найменш важливих подій життя за життєвими сферами, то у школярів переважають сфери – “Сім’я” (21,8%), “Дозвілля” (18,4%), “Внутрішній світ” (15,4%), “Суспільство” (15,1%), “Здоров’я” (14,1%) (див. табл. 2). При тім, мінімально виражені сфери – “Робота-навчання” (10,3%), “Природа” (4,7%). У свою чергу, у студентів при розподілі 3-х найменш важливих подій життя за життєвими сферами найактуальнішими є сфери - “Сім’я” (23,8%), “Внутрішній світ” (19,0%), “Суспільство” (15,9%), “Здоров’я” (15,7%), “Робота-навчання” (13,8%). Найменш актуальними для студентів є сфери “Дозвілля” (8,9%), “Природа” (3,3%).

Табл. 2.

Загальний розподіл найменш значущих подій життя респондентів за життєвими сферами та емоційним забарвленням (%)

Респонд.	Життєві сфери																									
	Емоційне ставлення																									
	Вн. світ			Дозвілля			Суспіл-во			Здоров’я			Роб./Навч.			Сім’я			Природа							
	Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього							
+			=			-			+			=			-			+			=			-		
Школярі	15.4			18.4			15.1			14.1			10.3			21.8			4.7							
	0,5	0,25	0,25	0,5	0,25	0,25	0,18	0,27	0,55	0,27	0,09	0,64	0,11	0,33	0,56	0,24	0,12	0,65	0,33	0,17	0,5					
Студенти	19			8.5			15.9			15.7			13.8			23.8			3.3							
	0,42	0,25	0,33	0,55	0,36	0,09	0,5	0,4	0,1	0,25	0,0	0,75	0,33	0,33	0,33	0,27	0,27	0,47	0,25	0,25	0,5					

Порівняльні тенденції, виявлені при розподілі 3-х найменш важливих подій з 15-твиокремлених респондентами за життєвими сферами загалом узгоджуються з тенденціями, зазначеними вище, при аналізі 3-х найважливіших подій життя.

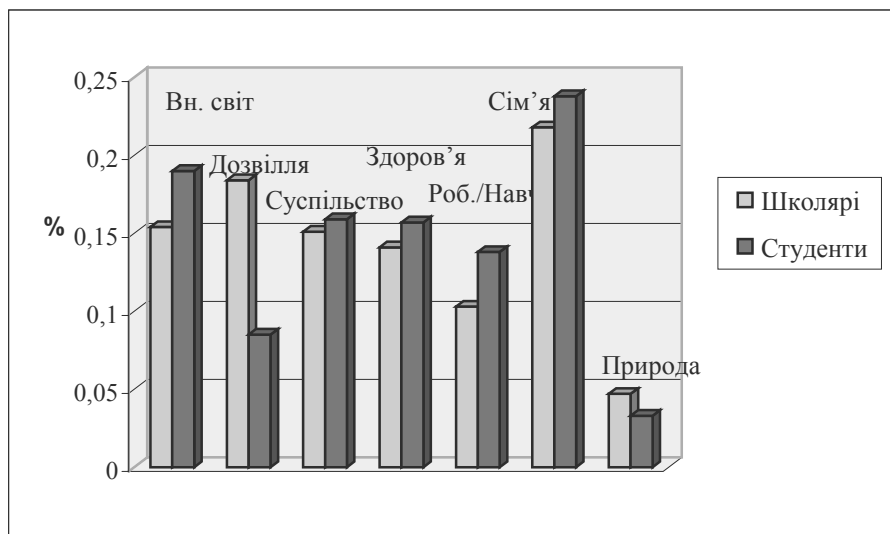

Рис 2. Розподіл найменш значущих подій життя респондентів за життєвими сферами.

Стосовно розподілу респондентами найважливіших подій власного життя за емоційним забарвленням отримані такі результати.

При розподілі респондентами усіх 15-ти найважливіших подій життя за емоційним забарвленням у студентів порівняно зі школярами частка позитивних подій дещо зменшується (54,0% і 59,9%), нейтральних – майже не змінюється (23,1% і 22,1%) і негативних – дещо збільшується (22,9% і 18,0%) (див. Рис. 3). Зменшення кількості позитивних і збільшення негативних серед усіх зазначених респондентами 15-ти найважливіших подій життя, на нашу думку, можна пояснити більш оптимістичним, можливо дещо “рожево”-ілюзорним характером загального емоційного фону у школярів (більша кількість позитивних подій), меншою кількістю в їх житті подій-випробувань (смерть рідних, соціальні фрустрації і депривації, інші втрати) (менша кількість негативних подій).

Крім того, результати дослідження дозволили проаналізувати розподіл майбутніх, перспективних подій життя респондентів за вираженістю (частотою, кількістю), значущістю, емоційним забарвленням.

За результатами дослідження у студентів у порівнянні з школярами виявлена тенденція щодо зростання загальної кількості майбутніх подій серед 15 виокремлених респондентами як найзначущих в житті (минулому, теперішньому і майбутньому). Відповідно, у студентів вищий середній показник кількості майбутніх подій на одного респондента (9,3% і 6,9%).

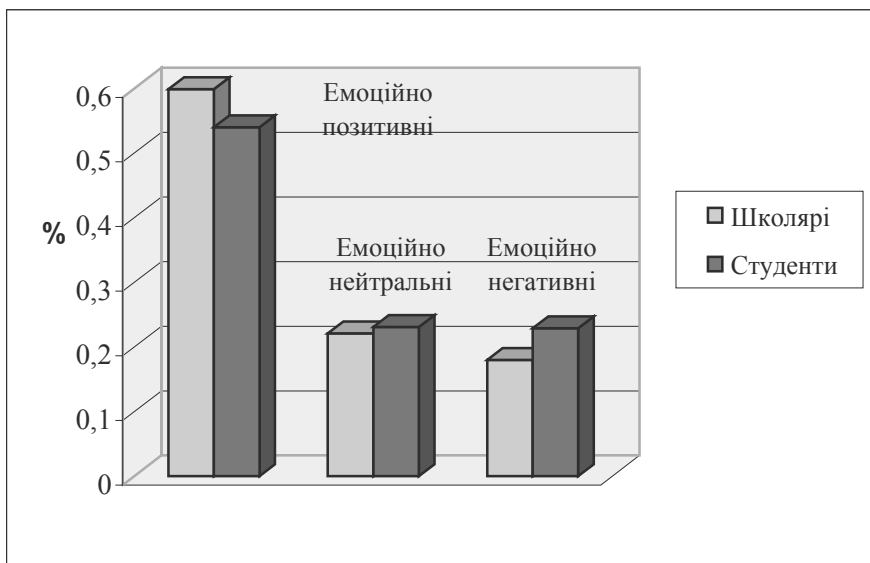

Рис. 3. Загальний розподіл 15 найзначущіших подій життя респондентів за емоційним забарвленням.

Таким чином, зазначені тенденції свідчать, вірогідно, про те, що студенти, заохочені соціальними успіхами (вступ до ВНЗу, позитивна зміна соціального статусу, і, як наслідок, зростання почуття самоповаги, самовизнання, самооцінки) прагнуть нових досягнень у майбутньому (робота, кар'єра, визнання), тому частка майбутніх подій в переліку 15-ти найважливіших подій життя у них більша, ніж у школярів, у яких щодо майбутніх соціальних змін власного життя мають місце певні побоювання, настороженість.

Проте, для школярів власні перспективи є довгоочікуваними, і тому – більш інтригуючими, бажаними. Іншими словами, невизначеність стосовно власного майбутнього, його непередбаченість та важкопрогнозованість зумовлюють зростання значущості зазначених ними майбутніх подій і переміщення їх до полюсу “найзначущості” на вказаному континуумі виокремлених 15-ти важливих подій життя. Також, при осмисленні школярами майбутніх подій, імовірно, відіграє певну роль їх значна часова віддаленість і навіть певна недосяжність з урахуванням вищезазначених соціальних страхів перед неминучими змінами в житті. Це, на наш погляд, зумовлює зростання кількості майбутніх подій у школярів у порівнянні з студентами на трьох останніх позиціях за суб'єктивною значущістю.

Що стосується загального розподілу майбутніх найважливіших подій життя за емоційним забарвленням, то в даному випадку кількість позитивних майбутніх подій у студентів у порівнянні з школярами збільшується (59,0% і 50,4%), індиферентних майбутніх подій – зменшується (17,1% і 33,2%) і негативних – також дещо збільшується (24,0% і 16,4%) (див. табл. 3).

Табл. 3.

Загальний розподіл майбутніх подій життя респондентів за емоційним забарвленням (%)

Респонд.	Емоційне ставлення до подій		
	Позитивне (+)	Нейтральне (=)	Негативне (-)
Школярі	0,504	0,332	0,164
Студенти	0,59	0,171	0,24

Таким чином, виявлене збільшення у студентів порівняно зі школярами кількості позитивних майбутніх подій зумовлюється, на наш погляд, зміною їх відношення до самих себе – підвищення самоповаги, самооцінки, самовпевненості, самовизнання (зростання омніпотентності – всесильності, всемогутності [3]); а також послабленням соціальної тривоги, невизначеності, що в свою чергу спричинене певними соціальними досягненнями (позитивними змінами) – успішне закінчення школи, вступ у ВНЗ, самостійне життя.

Дане виявлення узгоджується з даними попередніх досліджень, а саме з більш інтернальною, життєстверджувальною, активно-позитивною життєтворною позицією, що формується у студентів під впливом базальних соціалізаційних чинників – соціального досвіду й професійного самовизначення.

Більша кількість індивідуальних майбутніх подій у школярів порівняно зі студентами зумовлюється, вірогідно, переживанням ними певної психологічної віддаленості, ілюзорності, “примарності” основних подій, які прогноуються; невизначеністю, почуттям невідомого стосовно власного майбутнього і відповідно наявності по відношенню до нього соціальних тривог і страхів, що утруднює його емоційне “фарбування”.

Разом з тим, збільшення у студентів кількості негативних майбутніх подій, на нашу думку, свідчить про більш реалістичне, цілісне, об’єктивне сприймання ними життя із закономірними помилками, невдачами, фрустраціями, втратами. У цьому ж контексті кількість позитивних серед 3-х найважливіших майбутніх подій у студентів більша ніж у школярів (63,1% і 59,8%). Це також свідчить про більш “сміливе” відношення студентів до майбутнього життєвого шляху як до поля різноманітних досягнень і звершень, що, як зазначалося, зумовлюється певним позитивним досвідом у розрізі соціального становлення і, як наслідок, ціліснішим, реалістичнішим сприйманням життя. Зазначену закономірність підтверджує і більша кількість у студентів позитивних серед 3-х найменш важливих майбутніх подій життя з 15-ти зазначених (45,1% і 32,7%) (див. табл. 5).

Табл. 4.

Розподіл 3-х найзначущіших майбутніх подій життя респондентів за емоційним забарвленням (%)

Респонденти	Емоційне ставлення до подій		
	Позитивне (+)	Нейтральне (=)	Негативне (-)
Школярі	59,8	31,7	8,5
Студенти	63,1	22,5	14,4

Крім того, серед 3-х найважливіших подій життя у студентів виявлена більша кількість і негативних майбутніх подій (14,4% і 8,5%). На наш погляд, це також доводить припущення, про більш реалістичне, об’єктивне, аутентичне (безпосереднє), цілісніше бачення студентами власного майбутнього життєвого шляху.

Також у школярів виявлена тенденція розташовувати негативні майбутні події більшою мірою на останніх позиціях шкали суб’єктивної значущості найважливіших подій життя. В результаті у них порівняно із студентами спостерігається більша кількість негативних майбутніх подій серед 3-х найменш важливих подій життя (47,9% і 23,3%) (див. табл. 5). Це, на наш погляд, також свідчить про “райдужне”, “безхмарне” і відповідно нереалістично “рожеве” сприймання школярами життєвого шляху; пригнічення, витіснення, неприймання ними можливих життєвих “негативів”, помилок, втрат, фрустрацій.

Табл. 5.

Розподіл 3-х найменш значущих майбутніх подій життя респондентів за емоційним забарвленням (%)

Респонденти	Емоційне ставлення до подій		
	Позитивне (+)	Нейтральне (=)	Негативне (-)
Школярі	32,7	19,4	47,9
Студенти	45,1	31,6	23,3

При розподілі 3-х найважливіших майбутніх подій життя респондентів за життєвими сферами виявлена така ієрархія. Школярі більшою мірою відносять найважливіші майбутні події до сфер - “Робота-навчання” (26,8%), “Сім’я” (24,0%) (див. табл. 6). Меншою мірою виражені сфери - “Внутрішній світ” (14,9%), “Дозвілля” (13,0%), “Суспільство” (8,5%), “Здоров’я” (8,5%), “Природа” (4,3%).

У студентів за кількістю 3-х найважливіших майбутніх подій також переважають сфери - “Робота-навчання” (37,5%), “Сім’я” (30,2%), а також - “Внутрішній світ” (21,6%). Решта сфер виражаються мінімально - “Суспільство” (6,3%), “Здоров’я” (4,0%), “Дозвілля” (3,0%), “Природа” (2,0%).

Табл. 6.

Розподіл найзначущіших майбутніх подій життя респондентів за життєвими сферами та емоційним забарвленням (%)

Респонд.	<i>Життєві сфери</i>																									
	Емоційне ставлення																									
	Вн. Світ			Дозвілля			Суспіл-во			Здоров'я			Роб./Навч.			Сім'я			Природа							
	Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього										
+			=			-			+			=			-			+			=			-		
Школярі	14,9			13			8,5			8,5			26,8			2,4			4,3							
	0,57	0,43	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,79	0,07	0,14	0,75	0,13	0,13	0,5	0,5	0,0					
Студенти	21,6			3			6,3			4,2			37,5			30,2			2							
	0,71	0,14	0,14	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,58	0,33	0,08	0,82	0,09	0,09	0,0	0,0	0,0					

Таким чином, при розподілі респондентами 3-х найважливіших майбутніх подій життя за життєвими сферами повторюються тенденції, виявлені при аналізі розподілу усіх найважливіших подій життя. Тобто, у студентів у порівнянні зі школярами більшою мірою найважливіші майбутні події життя належать до сфер “Робота, навчання” (37,5% і 26,8%), “Сім'я” (30,2% і 24,0%). Однак, крім того, при розподілі найважливіших майбутніх подій у студентів переважає також сфера “Внутрішній світ” (21,6% і 14,9%).

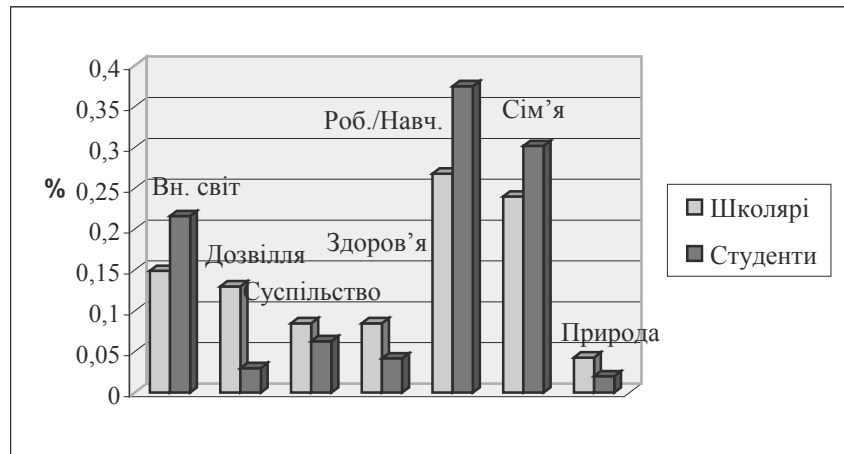

Рис. 4. Розподіл найзначущіших майбутніх подій життя респондентів за життєвими сферами.

Крім того, у студентів зафіксована менша кількість 3-х найважливіших майбутніх подій, які стосуються сфери “Дозвілля” (3,0% і 13,0%), “Здоров'я” (4,0% і 8,5%). За іншими сферами найважливіші майбутні події розподіляються відносно однаково – “Суспільство” (6,3% і 8,5%), “Природа” (2,0% і 4,3%).

Табл. 7.

Розподіл найменш значущих майбутніх подій життя респондентів за життєвими сферами та емоційним забарвленням (%)

Респонд.	<i>Життєві сфери</i>																									
	Емоційне ставлення																									
	Вн. Світ			Дозвілля			Суспіл-во			Здоров'я			Роб./Навч.			Сім'я			Природа							
	Всього			Всього			Всього			Всього			Всього			Всього										
+			=			-			+			=			-			+			=			-		
Школярі	9,7			22,6			16,1			12,9			9,7			16,1			12,9							
	0,33	0,33	0,33	0,86	0,14	0,0	0,2	0,4	0,4	0,25	0,0	0,75	0,0	0,33	0,67	0,4	0,0	0,6	0,25	0,25	0,5					
Студенти	10,2			21,6			10,8			21,1			15			15,8			5,5							
	1,0	0,0	0,0	0,33	0,5	0,17	0,5	0,5	0,0	0,25	0,0	0,75	0,0	0,0	0,0	0,67	0,33	0,0	0,0	0,5	0,5					

Отже, в контексті вивчення життєвих перспектив респондентів перевага у студентів кількості 3-х найважливіших майбутніх подій за сферою “Робота-навчання” – закономірна, оскільки зумовлюється суттєвими

змінами у їх соціальному статусі, специфікою актуальних соціальних обставин, що склалися, а також соціальними життєвими планами, які зумовлюються цими обставинами.

Переважає у студентів кількість найважливіших (також майбутніх) подій за сферою “Сім’я”, на наш погляд, також природна, оскільки вік студентів ближчий до модального віку вступу в шлюб, і, відповідно, вони переживають певні вікові рольові очікування щодо досягнення відповідного сімейного статусу.

При розподілі всього масиву майбутніх подій за сферами життя виявлено таке. У школярів більшою мірою виокремлюються значущі майбутні події за сферами – “Сім’я” (30,8%), “Робота-навчання” (26,2%) (див. табл. 7). Решта сфер життя виражені меншою мірою – “Внутрішній світ” (11,8%), “Суспільство” (10,8%), “Дозвілля” (8,7%), “Здоров’я” (6,7%), “Природа” (5,1%). У студентів за вираженістю також переважають сфери життя – “Сім’я” (35,2%), “Робота-навчання” (19,3%), а також – “Внутрішній світ” (17,9%). Решта сфер життя виражені слабше – “Суспільство” (9,0%), “Дозвілля” (7,6%), “Здоров’я” (5,5%), “Природа” (5,5%).

Що ж стосується розподілу причинно-наслідкових міжподійних зв’язків та їх емоційного забарвлення між респондентами, то отримані такі результати. Кількість актуальних міжподійних зв’язків серед студентів у порівнянні зі школярами зростає (61,9% і 42,5%), що, на нашу думку, зумовлюється сприйманням студентами актуальних подій (подій, пов’язаних з психологічним теперішнім) як більш значущих (див. табл. 8). Однак, разом з тим, у студентів порівняно з школярами спостерігається більша кількість негативних (21,8% і 11,1%) і менша – позитивних актуальних міжподійних зв’язків (78,2% і 88,9%). Зростання у студентів кількості негативних актуальних зв’язків свідчить, на наш погляд, про більш об’єктивне, осмислено-реалістичне відношення до власного життєвого шляху з можливими фрустраціями і деприваціями.

Табл. 8.

Розподіл причинно-наслідкових міжподійних зв’язків та їх емоційного забарвлення між респондентами (%)

Респонденти	Причинно-наслідкові міжподійні зв’язки					
	Актуальні		Потенційні		ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ	
	Позит. (+)	Негат. (-)	Позит. (+)	Негат. (-)	Позит. (+)	Негат. (-)
Школярі	42,5		47,46		125,96	
Студенти	61,9		38,29		147,0	

Також, згідно отриманих даних, серед студентів у порівнянні зі школярами зменшується кількість потенційних міжподійних зв’язків, тобто зв’язків, пов’язаних з майбутніми, ще не реалізованими аспектами життя (38,29 і 47,46), що, вірогідно, є свідченням про більшу значущість в сприйманні школярами подій, пов’язаних з майбутніми аспектами життя. Однак, у студентів порівняно з школярами збільшується кількість позитивних (93,5 і 85,7) і зменшується – негативних потенційних міжподійних зв’язків (6,5 і 14,3). Збільшення у студентів кількості позитивних потенційних зв’язків зумовлюється, на наш погляд, зростанням у них самоповаги, самооцінки, впевненості у власних силах в контексті певних соціальних досягнень – а саме, наприклад, вступу і навчання у ВНЗ.

Узагальнюючи отримані результати, можна зазначити, що у студентів при порівнянні зі школярами, більшою мірою розвинена об’єктивність прогнозування власного майбутнього з утилізаційним урахуванням минулого досвіду; “сміливе”, відкрите відношення до майбутнього як до поля різноманітних досягнень і звершень; об’ємне всегранне, утилізаційно-гнучке сприймання власного життя з помилками, невдачами, втратами; усвідомлення суб’єктивної значущості усіх життєвих подій. За ступенем насиченості карт життя міжподійними прямими й “колатеральними” причинно-наслідковими зв’язками диференційовано фрагментарне, дискретне (переважає у школярів) і цілісне, симультанне (переважає у студентів) осмислення власного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук, В.В.Клименко, В.О.Соловієнко. За загальною редакцією акад. С.Д.Максименка. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
2. Кроник А.А., Пажитнов А.Л., Левин Б.М. LifeLine – биографические тесты и медитации за персональным компьютером // А.А.Кроник (ред.). LifeLine и другие новые методы психологии жизненного пути. – М., 1993. – С.15 - 42.
3. Леонтьев Д.А., Шелобанова Е.В. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего // Вопр. психологии, 2001. - № 1. – С. 57 - 65.
4. Панок В.Г. Основи практичної психології: Підручник для студ. вищих навч. закладів / В.Г.Панок, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелева та ін. – 2 вид., стер. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.
5. Маслоу А. Психология бытия. – М.: Ваклер, 1997. – 302 с.
6. Страцинська І. Локалізація стартів на життєвому шляху творчої особистості // Психологія і суспільство, 2002. – № 2. – С. 149 - 155.
7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
8. Цуканов Б.И. Время в психике человека. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.

Резюме. В статті представлені результати досліджень життєвих прогнозів і очікувань респондентів относительно собственого будущею, их індивідуально-психологічні властивості, детермінуючі зміст і емоційну окраску вказаних прогнозів. Також були вивчені подійні структури життєвих карт респондентів.

Summary. In the article deals with specific features of the process of life outlook forming at the young age. Elicited were the basic social and psychological factors affecting the way of self-determination and governing the appropriate choice of the individual's life outlook in early years.

УДК:159.923.2

В.О. САВУЛЯК

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Резюме. У статті розглядаються практичні аспекти проблеми визначення особистості та її критеріїв. Автор аналізує значення професійного становлення студентів молодших курсів, у т. ч. формування у них адекватного образу майбутньої професії, для їхнього особистісного росту.

Ключові слова: критерії визначення особистості; фактори професійного зростання; образ професійної діяльності.

Постановка проблеми. Головним завданням і безпосередньою функцією вищої освіти як соціального інституту є поповнення інтелектуального потенціалу країни. Але цей потенціал являє собою не лише запас знань, навичок, мислительних можливостей. Йдеться найперше про людей, які володіють цим запасом. Протягом останніх двох-трьох десятиліть у різних країнах усе частіше піддається критиці психотехнічний підхід, що характеризує робітника перш за все як носія професійно-важливих якостей і розглядає його з позицій операційно-технічної придатності для виконання тієї чи іншої діяльності. Саме тому найважливішою на сьогодні є справа формування особистості людини, тобто як освіта, так і виховання, оскільки вирішення завдань в усіх інших сферах залежить врешті-решт від відповідних кадрів та їхніх переконань. За таких обставин від наук про людину суспільство справедливо очікує змістовних рекомендацій щодо продуктивних способів виховання „справжньої особистості”. Проте різними течіями і школами у філософії, психології, педагогіці на сьогодні запропоновано більше ста визначень поняття „особистість” [1; 10]. Між цими „науковими визначеннями” існують настільки значні розбіжності, що найближчим часом навряд чи варт очікувати на появу якогось всеосяжного пояснення, котре влаштувало б усіх фахівців, чийм предметом дослідження є особистість. До того ж сучасні психологи, як вітчизняні, так і зарубіжні, усіляко намагаються уникати будь-яких оціночних суджень, так би мовити „суддівської” позиції щодо предмету своїх досліджень: „погано” щось для неї чи „добре, „мало” чи „досить” – вибір між цими чи якимись іншими альтернативами перекладається на саму людину. Побудована на засадах неопозитивізму наука залишає за собою переважно констатацію фактів.

У той же час інтуїтивні уявлення про особистість серед неспеціалістів, на повсякденному побутовому рівні, є на диво схожими. Майже спільною є думка, що особистістю, до того ж завжди з елементом поваги, називають людину, якій притаманні, по-перше, повна внутрішня свобода (незалежність у думках, словах і вчинках від чийось вчинків і думок, інакше кажучи – самостійність), по-друге, прийняття на себе відповідальності за результати своїх рішень і дій. Отже, можна припустити, в глибинах свідомості і підсвідомості більшості людей існує певний „архетип” особистості. У розуміння особистості як індивіду, який володіє нескінченною внутрішньою свободою і нескінченною ж, ні з ким не розділеною етичною відповідальністю ніяк не вклучені історична епоха, культура, соціальність і решта визначених і кінцевих речей.

За відмінностями у баченні джерел розвитку особистості та, відповідно, міри її власної свободи і відповідальності, сучасні наукові теорії особистості можна поділити на субстанціалістичні та несубстанціалістичні [9, 4-5]. Перші уявляють особистість певною стійкою структурою, „системою” функціонування якої наука може вивчити, передбачити і сформулювати; процес породження особистості повністю вичерпується взаємодією сил біологічної та соціальної природи, а її розвиток відбувається як прагматичне самообмеження. На противагу цьому екзистенціалізм (і екзистенційна психологія) утверджує, що особистість не є чимось стійким, навпаки, вона є здатністю індивіда до постійного виходу за власні межі, до безперервної втрати попередньої структури, до творчого самостворення. Однак, звільнивши особистість від сліпої детермінації середовища, прихильники екзистенційної психології звільняють її від будь-якого детермінізму взагалі, залишаючи тільки необмежену самореалізацію.

Спробу подолати зазначені розбіжності і суперечності здійснено в межах підходу матеріалістичної інтерсуб'єктивності, з позицій котрого розвиток особистості являє собою процес прийняття індивідом моральної мотивації і є добровільним зреченням заради благополуччя інших людей від нестримної самореалізації. Подібне зречення, однак, не є аскетизмом, воно із необхідністю передбачає і самореалізацію. Справді, чи можна уявити безкорисливу віддачу власних матеріальних і духовних ресурсів без їх постійного відновлення, поповнення? Тільки розвиток і збагачення потреб і здібностей людини можуть забезпечити постійний приплив фізичних і

З М І С Т

<i>Від редакції</i>	3
Ямницький В.М., Литвиненко С.А. Життєві перспективи особистості в контексті психології життєтворчості.....	4
Петренко О.Б. Гендерні відмінності формування життєвих перспектив у старшокласників.....	6
Корнієнко О.В. Індивідуально-психологічні особливості психосоматичного здоров'я студентів-юнаків.....	10
Безкоровайна О.В. Особистісне самоствердження у контексті професійного вдосконалення і життєвих перспектив у ранньому юнацькому віці.....	15
Артемова О.І. Професійне становлення і розвиток креативної особистості майбутнього педагога.....	19
Безлюдна В.І., Осмак Л.П. Динамічні аспекти життєвої перспективи особистості у період переходу від підліткового до раннього юнацького віку.....	22
Блинова О.Є. Гендерні аспекти психологічного здоров'я.....	25
Бордюк В.М., Бабак К. Ціннісно-сміслова природа самовизначення старшокласника.....	28
Вакарєв Є.С. Психологические особенности гендерной интерпретации парфюмерных запахов.....	31
Воробйов А.М. Концептуальні основи формування соціально активної особистості майбутніх вчителів у розвиваючому виховному просторі педагогічного університету.....	36
Галецька І.І., Пендюр А.В. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді.....	39
Главінська О.Д. Життєві цінності особистості.....	43
Демчук О.О. Соціально-психологічна компетентність особистості та її психологічні прояви.....	46
Дружиніна І.А. Феномен ідентичності та ідентифікації в руслі сучасних психологічних досліджень.....	48
Димченко Н.С. Розвиток особистості менеджера як психологічна проблема.....	52
Долгих А.А. Неусвідомлена релігійність особистості як психологічний феномен.....	55
Завгородня О.В. Питання ціннісного становлення художньо обдарованої особистості.....	58
Завгородня О.В., Курганська Л.О. До проблеми збереження психологічного здоров'я дитини.....	64
Ісасва Є.С. Вплив хвороби на становлення життєвих перспектив особистості.....	70
Івашкевич Е.З. Методологічні засади підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації.....	73
Камінська О.В. Психологічний аналіз феномену самоставлення в юнацькому середовищі.....	78
Кардаш Г.М. Моральне вдосконалення студентської молоді у контексті життєвих перспектив.....	83
Кашпур Ю.М. Наукова інтерпретація узагальнених гендерних та сексуальних стереотипів: їх вплив на розвиток фізичного образу „Я” підлітка.....	86
Кобильнік Л.М. Динаміка особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів.....	89
Ковалевич В.В. Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив у контексті естетичних цінностей.....	94
Корчакова Н.В. Самопрезентаційна складова монологічного виступу.....	97
Косарєва О.І. Вплив подружніх стосунків на особистісний розвиток дитини.....	100
Кириченко Н.А. Переживання буденності як елементарна форма життєтворчості особистості в юнацькому віці.....	103
Кравчук М.М. Формування особистісного цілепокладання, як елемента життєвої перспективи підлітків з девіантною поведінкою.....	109
Мазяр В.М. Особливості розвитку мислення школярів на уроках світової літератури.....	113
Марковець Г.В. Критерії транспективної діагностики особистісного зростання і соціальної спроможності сучасної людини у розумінні практичних психологів.....	116
Марковець Л.М. Динаміка моральних цінностей майбутніх психологів як показник їх особистісного зростання у процесі професійного становлення.....	120
Матейко-Калиний Н.М. Особливості емоційного реагування на життєві ситуації у дітей, які мешкають в зоні посиленого радіоекологічного контролю.....	127
Мешко Г.М., Мешко О.І. Формування компетентності здоров'я збереження майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.....	130
Михальчук Н.О. Культурологічно орієнтоване навчання студентів іноземної мови.....	133
Назарець Л.М. Пізнавальний інтерес як складова самосвідомості підлітків.....	138
Ніколайчук Г.І. Загальні моделі породження вислову у структурі мовленнєвої діяльності.....	141
Ніколайчук І.О. Проблема авторських новотворів у парадигмі породження та сприймання вислову.....	146
Оселедько О.О. Цілепокладання як чинник професійно-особистісного зростання майбутніх практичних психологів на етапі вузівської підготовки.....	151
Островська О.І. Професійний діагноз як складова багатоаспектного психологічного діагнозу при параноїдній шизофренії.....	154
Осмак Л.П. Психологічні особливості життєвої перспективи вагітних жінок.....	157
Павелків В.Р. Теоретичний аналіз головних підходів до дослідження агресії та агресивної поведінки.....	161
Панасюк М.М. Шляхи пониження рівня навчального стресу в студентів.....	166
Пісоцький О.П. Тренінг базових когнітивних стилів майбутніх психологів як чинник їх професійного	

самовдосконалення.....	169
Поліщук Н.В., Панченко М.С., Панченко І.М., Мосісвич О.С. Загроза духовного зубожіння молоді.....	173
Попчук О.В. Професійна культура менеджера: проблеми та перспективи формування.....	176
Потапчук Т.В. Підготовка студентів до роботи з хоровим колективом.....	179
Прокоф'єва О.О. Вплив неконструктивних настанов на готовність до особистісного зростання майбутніх педагогів.....	182
Розова Т.М. Професійна спрямованість як умова розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів.....	188
Романюк В.Л. Біоетичні аспекти онтогенезу особистості.....	193
Рудюк О.В. „Реконструкція” суб'єктивного психологічного простору безробітних методом багатомірного шкалювання.....	196
Рудь Г.В. Особливості емоційного забарвлення ментальних карт життя старшокласників та студентів.....	199
Савуляк В.О. Формування образу майбутньої професійної діяльності як детермінанта особистісного розвитку.....	206
Сеньовська Н.Л. Саморегуляція як засіб професійного всамодосконалення вчителя.....	209
Сеньчук О.В. Прояви психологічних труднощів студентів у процесі вивчення іноземної мови та шляхи їх подолання.....	212
Скляр П.П. Формування управлінської культури інженера як ймовірна складова трансформації його професійної підготовки.....	215
Смалько М.Ф. Поняття „норма” у розумінні музичної обдарованості.....	219
Співак В.І., Гаврилов О.В. Особливості консультування старших школярів з питань самовизначення, вибору професії та життєвих планів.....	222
Сторож О.В. Теоретичний аналіз життєвого шляху особистості за регулятивно-детерміністською концепцією.....	225
Сулжук А.Ф. Професійний особистісно-орієнтований підхід у підготовці конкурентоспроможного фахівця.....	229
Турецька Х.І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності у психологічній науці.....	232
Уличний І.Л. Особливості реалізації профорієнтаційного проекту у навчально-виховному процесі школи.....	236
Ульяновська Л.П. Використання активних методів навчання у підготовці майбутніх хормейстерів.....	241
Фалько Н.М., Вовчак Н.А. Використання соціально-психологічного тренінгу у роботі практичного психолога з акцентуйованими підлітками.....	244
Хупавцева Н.О. Формування комунікативних умінь педагога.....	247
Чорнописка О.П. Динаміка ставлення чоловіків та жінок до дошлюбних та позашлюбних сексуальних стосунків у США, СРСР, Росії, Україні, Німеччині у другій половині 20 ст.....	251
Юрченко В.М., Волощук О.О. Професійний стрес як негативний фактор вдосконалення педагогічної діяльності.....	254
Юрченко В.М., Грищук М.М. Вікові кризи у дітей та підлітків у контексті формування їх до невротичних станів та життєвих перспектив.....	257
Ягьяєва С.В. Професійна само ідентифікація майбутніх психологів як форма вияву особистісного зростання.....	261
Яцюрик А.О. Розвиток суб'єктності особистості в процесі читання художньої літератури.....	264
Відомості про авторів.....	270

Наукове видання

ОБНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований у 1996 р.

Редактор збірника Воробйов А.М.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Кравчук В.Ю.

Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 02.04.2007 р. Підписано до друку 9.04.2007 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Обл. вид. арк. 29,57. Замовлення № 25/1 Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59   **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20